

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Навчально-науковий інститут педагогіки
Кафедра педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»

на тему: **«ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО
ЗДІЙСНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ»**

Виконала: студента 6 курсу, групи 61
напряму підготовки (спеціальності)
8.01010201 «Початкова освіта»
Макарова Ольга В'ячеславівна

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор О.Є. Антонова
Рецензент: старший викладач кафедри
педагогіки та андрагогіки
Житомирського обласного
інституту післядипломної
педагогічної освіти Н.М. Поліщук

«Допущено до захисту»

*Завідувач кафедри: доктор педагогічних наук,
професор О.Є. Антонова*

(підпис)

« _____ » _____ 2015 року

Житомир – 2015 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
1.1. Поняття про національно-патріотичне виховання та його напрямки	Ошибка! Закладка не определена.
1.2. Патріотичне виховання у працях вітчизняних вчених	Ошибка! Закладка не определена.
1.3. Психологічні особливості формування в учнів початкових класів патріотичних почуттів та роль учителя в цьому процесі	Ошибка! Закладка не определена.
Висновки до розділу 1	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
2.1. Результати дослідження підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів.	Ошибка! Закладка не определена.
2.1.1. Результати дослідження рівня національно-патріотичного виховання учнів початкових класів	Ошибка! Закладка не определена.
2.1.2. Особливості підготовки студентів-магістрантів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів початкових класів	Ошибка! Закладка не определена.
2.1.3. Результати дослідження готовності учителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів	Ошибка! Закладка не определена.

2.2. Спецкурс для підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів **Ошибка! Закладка не определена.**

Висновки до розділу 2 **Ошибка! Закладка не определена.**

ВИСНОВКИ.....	7
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	11
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. Державотворчі процеси, які відбуваються в незалежній Україні протягом останніх десятиліть зумовили необхідність вирішення проблеми виховання національно-свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні та спрямованих на плідну працю в ім'я рідного народу.

Наразі проблема національно-патріотичного виховання особливо актуальна в наші дні. Це можливо пояснити тим, що раніше приділялося чимало уваги національно-патріотичному вихованню, проте особливої необхідності в цьому не було, так як діти з малих років знали поняття «Батьківщина», «Вітчизна».

Значну увагу приділено й на законодавчо-освітньому рівні, про що свідчать державні документи: Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Указ президента «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави», «Концепція патріотичного виховання учнівської молоді», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, де визначені стратегічні завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота. Основою системи виховання в українській школі стає національна ідея, що відіграє роль консолідаційного фактору в формуванні у молодого покоління активної громадянської позиції, відповідальності за народ, країну. Розвиток сучасної системи шкільної освіти передбачає її переформатування від авторитаризму в навчанні і вихованні школярів до гуманних суб'єкт-суб'єктних взаємин, толерантного і доброзичливого ставлення до дітей, впровадження принципів демократизації і гуманітаризації, застосування особистісно-розвивальної методології та відповідних інноваційних методик.

Патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів національної системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадянського обов'язку, готовності відстоювати державні інтереси Батьківщини. До засобів патріотичного виховання належать рідна мова, вітчизняна історія, українська література, рідна природа, українська культурно-духовна спадщина тощо. Вихованню у дітей і молоді патріотизму надавали першочергового значення відомі класики педагогічної науки Г. Ващенко, О. Духнович, С. Русова, І. Огієнко, Я. Ряппо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К.Ушинський та ін. Проблему формування в учнів патріотичних почуттів, національної самосвідомості розглядали в контексті загального процесу виховання молодого покоління українські дослідники Т. Бондаренко, В. Борисов, О. Вишневський, Т. Гавлітіна, О. Коркишко, М. Стельмахович, Б. Ступарик; О. Стьопіна, К. Чорна та ін. До робіт, що торкаються психологічних аспектів етносвідомості належать праці І. Бега, М. Боришевського, П. Гнатенко, С. Киричука, В. Павленко, С. Тагліна, О. Хрущ та ін. Важливим завданням виховання в українській школі є також розвиток рівня національно-патріотичних почуттів у дітей початкових класів кожним з педагогів, оскільки вміння та знання, що накопичуються дитиною у молодшому шкільному віці в подальшому стають ґрунтовною основою формування стійких моральних звичок, навичок суспільної поведінки та високих життєвих ідеалів. Наразі вивчення проблеми з підготовки майбутніх вчителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів недостатньо висвітлено в наукових дослідженнях. При цьому існує багато протиріч між потребами суспільства та можливостями сім'ї, школи щодо організації виховання особистості, недостатньої розробленості та задіяності відповідних форм і методів патріотичного виховання, фрагментарність розробленості виховних систем та педагогічних технологій.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи.

Предмет дослідження – зміст, форми і методи підготовки майбутніх

вчителів початкової школи до національно-патріотичного виховання учнів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити зміст, форми та методи підготовки майбутніх вчителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів.

Гіпотеза дослідження: підготовка вчителів-практиків та майбутніх вчителів в закладах вищої освіти до національно-патріотичного виховання учнів початкових класів буде ефективною, якщо:

– розкрито сутність підготовки майбутніх вчителів до патріотичного виховання школярів на відповідних педагогічних матеріалах;

– розглянуто сутність і зміст компетентності майбутнього вчителя в області національно-патріотичного виховання школярів початкової школи;

– впроваджена модель підготовки майбутніх вчителів до патріотичного виховання школярів з використанням відповідних форм та методів педагогічної роботи;

– виконано міждисциплінарну інтеграцію з метою формування компетентності у майбутніх вчителів в області національно-патріотичного виховання школярів; здійснюється набуття майбутніми вчителями досвіду патріотичного виховання школярів; залучення студентів у різноманітну позааудиторну діяльність патріотичної спрямованості; орієнтація студентів на науково-дослідну діяльність патріотичної тематики.

Відповідно до поставленої мети та гіпотези дослідження сформовані наступні **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження, визначити сутність основних понять національно-патріотичного виховання учнів.
2. Визначити особливості проявів патріотичних почуттів в учнів початкових класів та психологічні якості, необхідні вчителю для їх розвитку.
3. Вивчити рівень сформованості патріотичних почуттів в учнів початкових класів та рівень готовності майбутніх учителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів.

4. Розробити зміст, форми та методи підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів.

Методи дослідження: *теоретичні* – вивчення й аналіз науково-педагогічної та психологічної літератури з проблеми використання відповідних форм та методів роботи з національно-патріотичного виховання учнів початкових класів, аналіз поняттєво-термінологічної системи; *емпіричні* – вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, спостереження за навчально-виховним процесом, педагогічний експеримент; *статистичні* – якісний і кількісний аналіз результатів експериментального дослідження.

Наукова новизна здобутих результатів дослідження полягає в тому, що обґрунтовано й експериментально перевірено методичні засади національно-патріотичного виховання в системі підготовки майбутніх вчителів початкових класів, визначено методичні умови її ефективної організації на основі залучення учнів до активної участі у різних видах дослідницької роботи на базі методу проектів, можливостей задіяння інтерактивних методів.

Практичне значення для шкільних педагогів, педагогів системи додаткової освіти розкрито нові принципи національно-патріотичного виховання і з'ясовано умови його впровадження в навчально-виховний процес школи; дістало подальшого розвитку теоретичне узагальнення, практична перевірка наступності і різноманітності форм, методів, прийомів позаурочної виховної роботи; обґрунтовано та впроваджено в позаурочну виховну роботу педагогічну технологію.

Структура та обсяг роботи Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (50 найменувань), 4 додатків, 4 рисунків. Загальний обсяг дослідження – 87 сторінок (з них 73 – основний текст).

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження на тему: «Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів», зробимо наступні висновки:

1. Національне виховання – виховання патріота своєї держави, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, рис громадянина Української держави, розвинення духовності, прищеплення моральної, художньо-естетичної, правової, трудової культури, притаманних нашому народу. Національно-патріотичне виховання включає в себе соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти, охоплює своїм впливом усі покоління, пронизує всі сторони життя: соціальну-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну, спирається на освіту, культуру, науку, історію, державу, право.

До ефективних методів патріотичного виховання в початковій школі відносять Книгу пам'яті, вивчення історії бойової слави Батьківщини, роботу з ветеранами Другої Світової війни, взаємодія школи і сім'ї з формування та розвитку патріотизму, вшанування воїнів, що пройшли Афганістан, перебувають / перебували у зоні АТО. Вивчення історії рідної землі, історії Вітчизни, культурних традицій, духовних традицій вважається найважливішим напрямком у вихованні у дітей патріотизму, почуття любові до Батьківщини, рідного краю, до сім'ї.

2. Для самооцінки молодшого школяра властиві стійкість і недостатня адекватність. Це зумовлене особливістю його самосвідомості, яка полягає в тому, що Я-образ для нього невіддільний від соціально схвалюваних позитивних рис. Учень творить свій образ відповідно до соціальних уявлень про моральні, естетичні та фізичні якості людини. Патріотичне виховання молодших школярів включає передачу дітям знань, формування на їх основі ставлення до Батьківщини та організацію доступної віку діяльності. Базовим етапом формування у дітей любові до Батьківщини необхідно вважати

накопичення ними соціального досвіду життя в своєму місті (селі, селищі), засвоєння певних усталених норм поведінки, взаємовідносин, залучення дитини до світу його культури. Любов до Батьківщини починається з любові до місця, де людина народилася.

Проведений аналіз літературних джерел дозволив виділити три групи професійних особистісних якостей учителя, необхідних для роботи із патріотичного виховання у початкових класах: 1) поліпрофесійні якості, що мають бути притаманні передовим представникам усіх професій; 2) загальнопедагогічні якості, якими мають володіти педагоги, незалежно від спеціальності; 3) спеціальні якості, що характеризують вчителів конкретних предметів.

Для розвитку патріотизму у початковій школі виділено декілька напрямків: ставлення до природи рідного краю, рідної країни; ставлення до людей, які живуть в рідній країні; ставлення до моральних цінностей, традицій, звичаїв, культури; ставлення до державного устрою. Кожен із цих напрямків може стати змістом освітньо-виховної діяльності з дітьми, і кожен внесе свій внесок в соціалізацію особистості дитини за умови врахування особливостей розвитку дітей. Система патріотичного виховання передбачає формування у дітей уявлень з народознавства, складовими якого вважаємо мову, культуру, традиції, мораль, декоративно-прикладне мистецтво, народний фольклор. Засвоюючи матеріальні і духовні цінності, вироблені народом і людством, дитина стає людиною з відповідними рисами характеру і вдачі. Національні цінності сприяють формуванню у дітей національних якостей, у тому числі громадянських і патріотичних.

3. В ході проведеного дослідження встановлено, першокласники знайомі з розумінням патріотичності, зокрема поняттям «патріотизм», але самостійно пояснити особливості прояву та надати власну відповідь можуть частково, стверджуючи, що в них ця якість присутня. Така характеристика визначена з одного боку низьким рівнем рефлексії з особистісних якостей, з іншого низьким рівнем оперування відповідними конструктами. Проведене

дослідження підстави стверджувати, що формувати патріотизм в школярів потрібно з першого класу. Для цього необхідно: оновити його зміст, урізноманітнити форми та методи більш сучасними (метод проєктів, інтерактивні технології). Аналіз навчальних планів, планів виховної роботи з учнями початкових класів, свідчить, що питанням патріотичного виховання учнів засобами української державної, національної символіки і фольклору уваги приділяється недостатньо. Близько 60% патріотичних за змістом виховних заходів носять пасивно-спостережувальний з боку учнів характер (лекції, кінолекторії, екскурсії тощо). Значно менше активних патріотичних видів діяльності. Окрім того, більшість подібних заходів не спонукають учнів до рефлексії, до самооцінки, самоусвідомлення ними своєї ролі у подібних процесах. Не готові до такої роботи й вчителі початкових класів.

Рушійною силою механізму формування національної самосвідомості є активізація й розвиток пізнавальної діяльності. А основою активізації є розвиток інтересів та формування мотиваційної діяльності, які можна здійснювати через ознайомлення студентів – майбутніх педагогів з особливостями нації, до якої вони належать, привернення уваги до її позитивних рис, до вивчення особливостей її існування й діяльності, історичних успіхів і невдач, визначення місця нації серед інших народів та виховання вміння переборювати труднощі. Студенти-магістранти, які замислюються над особливостями національно-патріотичного виховання учнів початкових класів, відмічають про наявність певних проблем в даній сфері та необхідності додаткової підготовки. Студенти зауважували про відсутність ефективного навчально-методичного інструментарію, низький рівень інформації та практичного досвіду в даному напрямі. Також звертали увагу на те, що діти починають самі цікавитись та бажають дізнатись про державу, її історичне минуле, поважають рідну мову, хочуть бути патріотами, тощо.

4. В роботі здійснено проектування спецкурсу системи підготовки студентів педагогічних вузів до патріотичного виховання учнів початкової

школи на основі педагогічної практики. Запропонований спецкурс «Основи підготовки до здійснення національно-патріотичного виховання учнів початкової школи» надасть змогу вдосконалити фахову підготовку майбутнього вчителя початкових класів та сприятиме розвитку фахівця як унікальної особистості, здатної до творчості та інноваційної діяльності в процесі національно-патріотичного виховання учнів.

Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує всіх проблем, пов'язаних із здійсненням національно-патріотичного виховання. Важливими для дослідження залишаються проблеми формування патріотичних переконань та діяльності в дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Вважаємо за доцільне створення цілісної системи патріотичного виховання в позаурочній діяльності: позаурочна виховна робота ↔ позакласна виховна робота ↔ позашкільна виховна робота. Подальшого дослідження потребують: підготовка вчителів, вихователів груп подовженого дня, керівників виховної роботи до організації діяльності з патріотичного виховання в навчально-виховному процесі школи; планування навчально-виховної роботи школи; розробка курсів «Методика виховної роботи» та «Методика шкільного виховання».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII (із змінами і доп. №76-VIII від 28.12.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
2. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV (із змінами і доп. №76-VIII від 28.12.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
3. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України; Стандарт, План [...] від 23.11.2011 № 1392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
4. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні до 2021 року: Президент України; Указ, Стратегія від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
5. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма від 03.11.1993 № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
6. Артемова Л.В. Педагогіка і методика вищої школи: навч. посіб. / Л.В. Артемова // Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
7. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості / Мирослав Йосипович Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3. – 29-30 с.
8. Борищак М. Національно-патріотичне та військово-фізичне виховання / М. Борищак, І. Гузенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту. – 2003. – № 17. – С. 71-77.
9. Буланов Ю. І. Виховання патріотизму засобами краєзнавства / Ю. І. Буланов // Збірник наукових праць Харківського національного

- педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. : «Історія та географія». – 2012. – Вип. 45. – С. 133-135.
10. Василь Сухомлинський і сучасність : матеріали Третіх Всеукр. пед. читань. Вип. 3. Ч. 2 / Ін-т педагогіки АПН України, Укр. асоц. ім. Василя Сухомлинського, Уман. держ. пед. ін-т ім. П.Г. Тичини, Черкас. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. працівників ; [відп. за вип. Н. М. Чепурна]. – Черкаси ; Умань : [Б. в.], 1996. – 86 с.
 11. Виховання патріотизму у дітей та молоді в суч. соц. економ. умовах: матеріали наук.-практ. конференції / відп. ред. І.Д. Бех. (Ін-т проблем виховання АПН України). – Київ. – 1999. – 127 с.
 12. Виховна робота в закладах освіти України: Вип. II. – К., 1998.
 13. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: [педагогічні нариси] / Омелян Вишневецький.-Львів: [б. в.], 1996.-238 с.
 14. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с.
 15. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
 16. Долецька С. В. Завдання патріотичного виховання молодших школярів в процесі краєзнавчої роботи / С. В. Долецька // Духовність особистості. – 2012. – Вип. 1. – С. 49-55 .
 17. Долецька С. Специфіка патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи / С. Долецька // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди». – 2013. – Вип. 28, Т. 1. – С. 116-121.
 18. Жигірь В.І. Професійна педагогіка [текст]: підручник / В.І. Жигірь. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 336 с.
 19. Журба К. Теоретичні основи національно-патріотичного виховання школярів / К. Журба, О. Докукіна // Гірська школа Українських Карпат. – 2013. – № 8-9. – С. 235-239.
 20. Зязюн І. Виховання естетичної культури школярів: Навч. посібник. / Зязюн

- I., Миропольська Н., Хлебнікова Л. та ін. – К., 1998.
21. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 249 с.
 22. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / [упор. Л. Галіцина]. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
 23. Іова В. Ю. Формування громадянської культури особистості: навч.-метод. посіб. / В. Ю. Іова, Т. І. Люріна– Кам'янець – Подільський: Абетка, 2003. – 172 с.
 24. Карпенчук С. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / С. Карпенчук. – К.: Вища шк., 1997. – 304 с.
 25. Кобзар Б. С. Виховання громадянськості як інтегральної якості особистості / Кобзар Б. С., Постовойтов Є. П. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2000. – 225 с.
 26. Колеснік Є. І. Формування особистісних якостей громадянина-патріота та основні його принципи / Є. І. Колеснік // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2013. – № 13(2). – С. 111-119.
 27. Коновалова М. В. Тематичні класні години. 5-11 класи. Національно-патріотичне та громадянське виховання. – Х.: Вид. група «Основа», 2012. – 174 с.
 28. Коркішко О.Г. Виховання патріотизму як педагогічна проблема //Гуманізація навчально-виховного процесу: Наук. – метод. зб. Вип.ХІХ /За заг. ред. проф.Сипченка В.І. – Слов'янськ: СДПУ, 2003. – С. 283–287.
 29. Коркішко О.Г. Патріотичне виховання молодших школярів: методичні рекомендації вчителям початкових класів, вихователям груп продовженого дня. організаторам виховної роботи // Олена Генадіївна Коркішко: за заг. ред. В.і. Сипченка – Слов'янськ. 2002. – 38 с.
 30. Коркішко О.Г. Підготовка майбутнього вчителя до позаурочної роботи з патріотичного виховання //Гуманізація навчально–виховного процесу: Зб.

- наук. праць. Вип. XX/За заг. ред. проф. Сипченка В.І. – Слов'янськ: СДПУ, 2003. – С. 99 – 103.
31. Кротюк В. А. Сучасні концепції дослідження патріотизму / В. А. Кротюк // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 5. – С. 52-58.
32. Кузь В. Г. Народна педагогіка – основа теорії національного виховання / В.Г. Кузь // Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи. Збірник наукових праць. – Умань. – 2004. – С. 3-9.
33. Михальченко Н.В. Вплив майстерності викладача на розвиток патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку // Матеріали навчально-методичної міжвузівської конференції / Використання інтерактивних технологій у навчальному процесі / – Одеса: ПДПУ імені К.Д.Ушинського, 2005. – С.113-117.
34. Мойсеюк Н. С. Педагогіка: навч. посіб. / Н. С. Мойсеюк. – [2-е вид.] – К.: [Б.в.], 2009. – 650 с.
35. Момотюк Л. Б. Уроки громадянськості як одна з форм громадянського виховання молодших школярів / Л.Б. Момотюк // Особистісно орієнтовані педагогічні технології у початковій школі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль, 2006. – С. 56-59.
36. Ніколаєв О. С. Скаутинг і краєзнавство: Навчальна програма. / О.С. Ніколаєв. – Запоріжжя: КЗ «ЗОЦКУМ» ЗОР, 2012. – 47 с.
37. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Козяр М.М. – К., 2013. – 327 с.
38. Поплужний В. Патріотичні почуття і їх формування у школярів / В. Поплужний // Вісник АПН України. – 1993. – № 1. – С.143 – 150.
39. Рашидов С. Ф. Виховання громадянськості та патріотизму як цінностей громадянського суспільства / С. Ф. Рашидов // Духовність особистості. – 2011. – Вип. 3. – С. 107-117.

40. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін : навч.-метод. посіб. / авт. кол. : І. Д. Бех, К. О. Журба, В. А. Киричок [та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 240 с.
41. Скутіна В. Ціннісні аспекти формування національної свідомості старшокласників // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 2. – С.95-102.
42. Ступарик Б. Сутність і мета національного виховання / Б. Ступарик // Людинознавчі студії: зб. наук. праць. – Дрогобич. – 2005. – С. 87-109.
43. Сусь Б. А. Виховання патріотизму у студентів вищої технічної школи [Електронний ресурс] / Б. А. Сусь // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – № 3. – С. 196-203.
44. Сущенко Л. П. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Людмила Петрівна Сущенко // Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2003. – 33 с.
45. Троценко Т. Ефективність впливу народних рухливих ігор на виховання патріотизму в молодших школярів / Т. Троценко, В. Троценко // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 4. – С. 212-214.
46. Фінін Г. І. Історико-краєзнавча діяльність як засіб громадянського та патріотичного виховання / Г. І. Фінін // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. – 2012. – Вип. 37. – С. 230-242.
47. Фінін Г. І. Сучасні педагогічні технології та патріотичне виховання / Г. І. Фінін // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. – 2012. – Вип. 38. – С. 203-216.
48. Чорна К. Основні пріоритети у вихованні національної самосвідомості і громадянської культури старшокласників // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 1. – С.125-131.
49. Чорна К. Суть патріотизму і його виховання в сучасних умовах //

Виховання в сучасному освітньому просторі. – Київ-Умань, 1997. – С.74-78.

50.Ягупов В.В. Педагогіка: навчальний посібник / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.